

ЛЕОНІД ФРІЗМАН ПРО ЛІТЕРАТУРНО-ЕСТЕТИЧНІ ПОЗИЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

doi: 10.34142/astraea.2020.1.1.07

ПРИХОДЬКО Віра Семенівна

кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української
та іноземних мов,
Харківська державна академія
фізичної культури,
61022, м. Харків, вул. Клочківська, 99.
E-mail: ukr.in.mova@gmail.com ,
<https://orcid.org/0000-0003-3828-9121> .

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується монографія Леоніда Генріховича Фрізмана «Іван Франко: Погляд на літературу». У своїй книзі про Франка Л. Фрізман розглядає літературно-естетичні позиції Івана Франка, їх генезис, еволюцію і вплив на літературний процес сучасності. Метою статті є дослідження критичної діяльності Л. Фрізмана в контексті його інтересу до літературно-естетичних позицій Івана Франка. На думку Л. Фрізмана, критична спадщина І. Франка є унікальним явищем світової літератури, оскільки І. Франко за естетичним доробком входить до світового дискурсу, інтерес до якого прокинувся у нього ще в юнацькі роки. І. Франко захоплювався книгами А. Данте, У. Шекспіра, Й. Гете, Дж. Байрона, твори яких вивчалися в гімназіях і були перекладені на всі мови світу. Двадцятирічним І. Франко знайомився з першими романами Е. Золя, які вийшли в російському і польському перекладах, читав Ч. Діккенса, зачитувався ранніми оповіданнями Л. Толстого та інших літературних класиків.

Л. Фрізман пише про багатогранну діяльність Івана Франка – прозаїка, драматурга, літературного і театрального критика, перекладача і видавця, дитячого письменника, історика, етнографа, мовознавця і бібліографа, якого було висунуто на здобуття Нобелівської премії, це викликає гордість, повагу і вдячність у нинішнього покоління. Літературно-критична спадщина І. Франка складає двадцять томів і є винятковою у світовій літературі. Л. Фрізман вважав

І. Франка європейським дослідником, людиною широкого світогляду, на наш погляд, таким був і сам Л. Фрізман. Л. Фрізман неодноразово підкреслює, що І. Франко був насправді людиною енциклопедичного мислення, пристрасно писав про різні літератури. У світогляді І. Франка переважно проступали риси, які ріднили його художній світ із західноєвропейськими письменниками в світлі нових суспільних настроїв, що вносили в творчість особливого відтінку драматизму.

Ключові слова: Л. Фрізман, літературно-естетична позиція, І. Франко, монографія «Іван Франко: Погляд на літературу», літературний процес, світова література.

ABSTRACT

Leonid Frizman about Ivan Franko and his literary-aesthetic positions

The article explores the monograph by Leonid Frizman, «Ivan Franko: A Look at Literature». In his book about I. Franko, L. Frizman studied the literary and aesthetic positions of Ivan Franko, their genesis, evolution and impact on the literary process of our time. The aim of the article is to study the critical activities of L. Frizman in the context of his interest in the literary and aesthetic positions of Ivan Franko. According to L. Frizman, the critical legacy of I. Franko is a unique phenomenon in world literature, since Franko belongs not only to Ukrainian, but also to world literature, which he got interested since childhood. I. Franko was fond of books about Dante, W. Shakespeare, J. Goethe, G. Byron, whose works were studied in gymnasiums and were translated into all languages of the world. Twenty year-old I. Franko got acquainted with the first novels of E. Zola, which were published in Russian and Polish translations, read Ch. Dickens, read out the early stories of L. Tolstoy and other literary classics. L. Frizman writes about the multifaceted activities of Ivan Franko - prose writer, playwright, literary and theatrical critic, translator and publisher, children's writer, historian, ethnographer, linguist and bibliographer, nominated for the Nobel Prize, that causes pride, respect and appreciation among the current generation. The literary and critical heritage of I. Franko amounted to twenty volumes and is a unique phenomenon in world literature. L. Frizman considered I. Franko to be a European researcher, a broad-minded person, in our opinion, that was L. Frizman himself. L. Frizman constantly emphasizes that I. Franko was a man of truly encyclopedic horizons, who passionately wrote about various literature. In the worldview of I. Franko, the features that made his art world related to Western European writers in the light of new public moods, introducing a special shade of drama into his work, clearly appeared.

Key words: L. Frizman, literary and aesthetic position, I. Franko, monograph «Ivan Franko: A Look at Literature», literary process, world literature.

ВСТУП

Ім'я Леоніда Генріховича Фрізмана добре відоме філологам, літературознавцям, філософам і публіцистам України. Університети Англії, Франції, Італії, Німеччини, Ізраїлю та інших країн запрошували його з виступами, знали його як блискучого лектора, широко ерудованого літературознавця (Dudek, 1979), (Ferenczi, 1992), (Goes, 1980), (Kjetsaa, 1974), (Mináriková, 1982), (Smidt, 1979), (Szymczyk, 1977). Його книги належать світовій літературі та культурі, витримали випробування часом, вони мають попит в багатьох країнах, на різних мовах світу.

Він був моїм колегою, я знала його 35 років. Тому, можу з упевненістю стверджувати, що в основі його літературно-критичної творчості лежить ерудиція, яка вкладається, переважно, в літературні межі.

Леонід Генріхович Фрізман (24.09.1935 – 27.06.2018) – доктор філологічних наук, професор, автор і упорядник понад 45 книжок, понад 550 статей. Особливо він виокремлював монографії «Життя ліричного жанру» (1973), «Декабристи і російська література» (1988), «Семінарії з Пушкіна» (1995). Він надрукував книги про Максимовича і Рейсера, Галича, Чичибабіна, йому належить монографія про Франка. Популярною стала його книга «Така доля. Єврейська тема в російській літературі». Після смерті вийшла книга про Наума Коржавіна «Незакінчене означає недомовлене» (2018).

МЕТА

Метою статті є дослідження критичної діяльності Л. Фрізмана в контексті його інтересу до літературно-естетичних позицій Івана Франка, це дослідження доповнює і уточнює сформовані уявлення про Л. Фрізмана як про ґрунтового українського дослідника в науковому світі ХХІ століття.

МЕТОДОЛОГІЯ

Використовувались методи аналітичного, критичного, порівняльного літературного дослідження, метод літературного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

«Перший пушкініст України» Леонід Генріхович Фрізман народився у Харкові, колишній столиці України, місті трьох культур – російської, української, єврейської. Він прожив велике і яскраве життя, але завжди легко долав позначене долею штучне створене географічне обмеження. Л. Фрізман відчував глибокий інтерес до одвічних філософських проблем, безпосередньо висловлюючись про них у своїй літературно-публіцистичній творчості.

У статті «Він між нами жив» К. Бондар наголошує, що наполегливістю, працьовитістю і самовіддачею Л. Фрізман досяг великих успіхів у всіх напрямках своєї діяльності: в науковій роботі – у дослідженні історії російської літератури

XIX - початку XXI століть, історії жанрів і літературних зв'язків, у викладанні та підготовці наукових кадрів (Бондар, 2018).

Однією з відмінних рис Л. Фрізмана в дослідницькій роботі було нестримне прагнення йти власним шляхом, вистражданим в радянський період, коли його багатогранна діяльність не завжди вписувалася в межі ідеологічного літературознавства і беззаперечної виконавської діяльності в адміністративній роботі. У літературознавстві це проглядало в своєрідному баченні й в освітленні «нових», в новому ракурсі, здавалося б, «добре забутих» і вже досліджених відомими літературознавцями наукових проблем.

Сам вчений розповідає про спробу надрукувати на початку 1960-х років свою статтю з новим аналізом антипольських віршів Олександра Пушкіна «Наклепникам Росії» і «Бородинська річниця» (натхненням став для нього виступ Твардовського зі «Словом про Пушкіна» в лютому 1962 року), а також про затримання цензурою в 1968 році його «крамольної» статті «Іронія історії», написаної для відомого літературного журналу «Новий світ», який очолював Твардовський.

В адміністративній діяльності під керівництвом Л. Фрізмана чітко сформований план роботи кафедри допомагав всьому колективу зосередити увагу на обговоренні сучасних гострих проблем літературознавства і результатів наукових звітів про участь членів кафедри в наукових конференціях Москви і Ленінграда (нині Санкт-Петербург), на традиційних «Герценівських читаннях» Ленінградського державного педагогічного інституту імені О.І. Герцена, а також конференціях Таганрога і Одеси з доповідями та повідомленнями, про результати виїзних засідань кафедри, про новинки літератури тощо.

Дослідник Л. Фрізман, все життя проживаючи в Україні, природно вникав в сучасні проблеми українського літературознавства, не без уваги залишалися і російсько-українські зв'язки, вчений прагнув того, щоб не тільки літературознавці, а й прості читачі різних національностей, які проживають в Україні, читали в оригіналі твори Т.Г. Шевченка та цитували його напам'ять, читали Івана Франка, знали б «власне сучасні» дослідження про їхню літературно-публіцистичну діяльність, проявляючи при цьому неупереджене ставлення до них з боку російськомовного населення, яке, здебільшого, знало І. Франка лише як непохитного «революціонера-демократа».

«Наш великий «Каменяр» – таким залишався І. Франко у пам'яті більшості шанувальників його таланту в радянському літературознавстві та історії, при цьому забуваючи, що І. Франко присвятив сотні статей і розвідок письменникам різних країн і народів. У книзі «Твори Івана Франка. Старе і нове», 1911 р., висловлюється побажання, щоб від творів І. Франка «повіяло здоровим вітром національної свідомості, тверезого і притому наскрізь поетичного розуміння життя, того вищого скарбу, який ніколи не дозволить йому впадати у відчай» (Лосієвський, 2017, 583).

Як суголосні ці слова роздумам самого Л. Фрізмана, якому іноді було від чого впадати у відчай. У одній з розмов зі своїми аспірантами Л. Фрізман жартома порівнював себе з велосипедистом, для якого зупинитися, – означає впасти (Лосієвський, 2017, 604).

Безперечно, критична спадщина І. Франка є унікальним явищем в світовій літературі, оскільки І. Франко належить не тільки українській, а й світовій літературі, інтерес до якої прокинувся у нього ще в юнацькі роки. І. Франко захоплювався книгами А. Данте, У. Шекспіра, Й. Гете, Дж. Байрона, твори яких вивчалися в гімназіях і були перекладені на всі мови світу. Симпатії до героїв творів виявилися настільки стійкі, що І. Франко написав власну поему «Смерть Каїна», образ якого його турбував «з часу перекладу байронівського «Каїна», – зізнавався Франко в листі 1889 р. до Драгоманова (Фрізман, 2017, 523). М.Т. Рильський в «Смерті Каїна» висловив роздуми «про гірку долю самого Франка» (Рильський, 1956, 13).

У розділі «Погляд на західних класиків» Л. Фрізман звертає увагу сучасних читачів на один істотний напрям літературно-критичної діяльності І. Франка, який «керувався і просвітницькими мотивами, прагненням відкрити українському читачеві двері до скарбниці світової культури; надзвичайно жваво давали себе знати співзвучні духовному світу перекладача, гуманізм і волелюбство Данте, властиві Франку переконаність в праві людини на свободу і щастя, заперечення будь-яких форм авторитаризму і деспотизму» (Фрізман, 2017, 472).

«Логіка думки і переконливість аргументів у статтях Франка багаторазово посилювалися властивою йому емоційністю, образністю мови, соковитістю полеміки, ораторськими прийомами, впливом не тільки на його розум, але й на почуття свого читача», – такого висновку доходить І.Я. Лосієвський (Лосієвський, 2017, 602).

Л. Фрізман, залишаючись найбільшим активним ученим, дослідником і популяризатором взаємозв'язків творчості І. Франка і Л.М. Толстого, І. Франка та М.В. Гоголя, І. Франка та І.С. Тургенєва, І. Франка та М.Е. Салтикова-Щедріна та інших не менш відомих письменників і критиків, високо цінував досягнення літературних зв'язків у світовій скарбниці культур світу.

Уміння побачити явище в цілому, в єдності та динаміці жанру і стилю, з вдумливим ставленням до деталей добре знайоме кожному, хто читав роботи Л. Фрізмана, і його неухильне прагнення прищепити «свіжий погляд на речі» своїм численним аспірантам. «Свіжий погляд» на творчість І. Франка дозволив вченому погодитися і розділити слова поета П.С. Карманського, який назвав шістдесятирічного І. Франка «Орлом зі зламаними крилами», і винести на останніх сторінках свого дослідження в заголовок це ж визначення: «Орел зі зламаними крилами», віддаючи належне невичерпної енергії, мужності й величності духу І. Франка.

Загальнолюдські ідеали справедливості, братерства і свободи – не порожні гасла І. Франка, як і його неприйняття патріотизму за обов'язком, тому що найвища цінність в очах літературного критика на ті чи інші якості будь-якої країни або її народу: «Бо твій патріотизм – Празнична одежина, / А мій – то труд важкий, / Гарячка невдержима»; «Ти любиш в ній князів, / Гетьмання, панування, – / Мені ж болить її / Відвічне страждання» (Фрізман, 2017, 37).

Можу з упевненістю сказати, що Л. Фрізман, за своїм характером, ніколи не писав під ювілейні дати або замовні теми. Колеги знали, що він завжди був досить самодостатнім у виборі матеріалів для досліджень. У 2005 році Фрізман написав книгу про видатного літературознавця і текстолога С.А. Рейсера, вихідця з України, але який все життя прожив у Ленінграді.

На мій погляд, Фрізман був оптимістом, цілком свідомо і вільно вибирав теми для досліджень. Не приховує він своєї поваги, дружби і симпатії до ленінградських учених, колег з Пушкінського Дому, але йому неприємна і образлива їх зневажливість, і, можливо, викликана у Л. Фрізмана в літературознавчому контексті нещадність забуття наукових праць С.А. Рейсера. «Але книгу до сторіччя (*Рейсера* – виділено В.С. Приходько) написав не хтось з його численних колег, поруч з якими він працював в північній столиці протягом більш ніж півстоліття, не один з випестуваних їм наступників, а Л. Фрізман, що жив і видав цю книгу в далекому Харкові, який став на той час закордонним» (Лосієвський, 2017, 598-599).

Найчастіше помилково літературознавцями висловлюється припущення, що у Л. Фрізмана, ймовірно, виник задум написати про Франка в 2016 році, коли вся країна відзначала 160-річчя від дня народження та 100-річчя з дня смерті українського «Каменяра». На наш погляд, не в датах сенс питання. Не зайве було б ще раз нагадати українському читачеві, що І. Франко, який знав майже напам'ять поезію Т.Г. Шевченка, як поет, може бути, і поступається Т. Шевченку, але багатогранна діяльність Івана Франка – прозаїка, драматурга, літературного і театрального критика, перекладача і видавця, дитячого письменника, історика, етнографа, мовознавця і бібліографа, якого було висунуто на здобуття Нобелівської премії, викликає гордість, повагу і вдячність у нинішнього покоління.

Творчість і громадянська позиція І. Франка, великого українського письменника, публіциста, людини досить демократичного способу мислення, який любив Україну, склала цілу епоху в літературі, також, як і творчість Л.М. Толстого, І.С. Тургенєва й ін. Безумовно, що їх творчість (І.С. Тургенєва (1818-1883), Л.М. Толстого (1828-1910), І. Франка (помер 26 травня 1916)) зробила істотний, значний внесок у розвиток літератури; своєрідність художнього світогляду письменників надавало їх методу реалізму різко індивідуальний відтінок. Їх творчість – одне з найбільш величезних явищ в

історії російської і світової культури, своєрідність їх художнього сприйняття світу багато в чому передбачила подальші шляхи розвитку мистецтва.

Літературно-критична спадщина І. Франка склала двадцять томів і являє є унікальною в світовій літературі. У будь-якому випадку читачі і сучасна молодь, науковці-літературознавці добре розуміли важливість для науки книги Л. Фрізмана, причому не тільки знаковою для історії літературознавства, а й в морально-етичному сенсі, важливою в справі виховання не тільки нових поколінь дослідників художньої літератури, але і поціновувачів і знавців європейської літератури і культури.

Справді, російська література в особі її представників – Тургенєва, Толстого, Достоевського була європейською за змістом. Зауважимо, що російська література початку ХІХ століття не могла ще стати врівень з західноєвропейськими літературами, перш за все, тому, що ще не ствердився самий матеріал мистецтва слова – російська літературна мова, доведена Пушкіним до найвищих щаблів художності.

Безперечно, тема історичної пам'яті та питання: хто повинен визначати вічні цінності європейської культури і літератури?, – й сьогодні міститься в роздумах сучасних філософів і літераторів. Наприклад, лауреата Нобелівської премії 2006 р. Орхана Памука, який розмірковує устами свого літературного героя Джевдет-бея (роман Орхан Памук «Джевдет-бей і сини» – сімейна сага, що нагадує історію трьох поколінь в душі Томаса Манна), його синів і онуків. Всі вони навчалися в Англії, подорожували Європою, були вихідцями із заможної стамбульської сім'ї, по-своєму сприймають процес переходу до нового способу європейського життя, до нових цінностей і пріоритетів.

Джевдет-бей все своє життя вів торговельні справи з європейськими країнами, розумів і був упевнений в тому, що «прогрес потрібен, треба стати хоча б трошки більше схожим на європейців! Але бути схожим на європейців – це не означає танцювати, розмовляти французькою і носити капелюх. *Потрібно розуміти важливість прав і свобод* (виділено В.С. Приходько) (Памук, 2007, 51). Ставши старше, Джевдет-бей поїздки в Європу вважав марною тратою грошей, а розповіді онуків про Європу ніби не слухав, а «вбирав розливу в повітрі молодість» (Памук, 2007, 51).

Ще двадцятирічним І. Франко знайомився з першими романами Е. Золя, які вийшли в російських і польських перекладах, читав Ч. Діккенса, зачитувався ранніми оповіданнями Л. Толстого та іншими літературними класиками.

У 1876 році з'явилася перша рецензія Франка, з назвою «Слівце критики», тобто таке влучне, вдале «слівце», про яке писав М.В. Гоголь, і рецензії на книги письменника І.Г. Верхратського, позитивно відзначені критикою. Франко «писав статті настільки не схожі одна на іншу, що важко було собі уявити, що вони вийшли з-під пера однієї людини. У цьому з ним не могли зрівнятися

навіть такі видатні публіцисти того часу, як Чернишевський або Достоевський», – зізнається Л. Фрізман (Фрізман, 2017, 72).

1880-ті роки – час кардинальної переоцінки історії та культури минулого, дивний, проміжний час в історії не тільки літератури і громадської думки. З одного боку, вони ознаменувалися повною кризою народницької ідеології і викликаними настроями песимізму, відсутністю загальної ідеї: «В серцях панували сон і марево», – як наголосив згодом О.А. Блок в поемі «Відплата» (Етова, 2006, 32). З іншого боку, письменники виявилися не в змозі дати чітку і осмислену картину буття з погляду якоїсь спільної універсальної ідеї. Але напружені пошуки нового, узагальненого погляду на життя того часу, взаємодія з релігійно-філософськими і етичними концепціями ріднили їх світ національних письменників з європейськими письменниками.

Зрозуміти й оцінити науково-популярний твір Л. Фрізмана, не знаючи тонкощів суспільно-політичного життя того часу, сьогодні вважається неможливим. Нам здається, що люди іншої культури і ментальності не завжди здатні вловити літературні натяки І. Франка, очевидні для його сучасників. Дослідники стверджували, що в суспільстві кінця ХІХ століття почала формуватися думка не на перетворення світу (яка переважала в 1860-70-і роки), а на зміну світогляду самої людини, коли на перший погляд виступає життєва емпірія, факт дійсності. У цьому твердженні були близькі І. Франку за духом такі письменники як Ф.М. Достоевський, Л.М. Толстой, В.Г. Короленко, А.П. Чехов і багато інших.

Л. Фрізман через заголовки, через епіграф вводить читача і дослідника в багатий поліфонічний світ своєї книги про Франка, розкриваючи взаємопроникнення літературної критики та публіцистики. Л. Фрізман зазначає, що «епіграфи до літературно-критичних статей – штука порівняно рідкісна. Не часто зустрічаються вони й у Франка» (Фрізман, 2017, 62). Тим важливіше відзначити, що функція їх нетривіальна, і в багатьох випадках потребує самостійного пояснення.

Прийнято вважати, що епіграф, як «слово», що стоїть перед текстом, повідомляє величезний обсяг інформації. Традиційне визначення епіграфа дано в «Літературному енциклопедичному словнику»: «епіграф (від грецьк. *Epigraḗ* – напис) – напис, короткий текст, що ставиться автором перед текстом твору або його частиною, і являє собою цитату з будь-якого авторитетного для нього джерела – творів художньої літератури, народної творчості, висловів. У афористично-короткій формі епіграф часто висловлює основну колізію, тему, ідею або настрої твору, сприяючи його сприйняттю читачем» (Літературний енциклопедичний словник, 1987).

Як відомо, епіграф дозволяє висловити авторську ідею (погляд або оцінку) під прикриттям якоїсь маски, як би від іншої особи; важливо, щоб епіграф виглядав не як складений автором, а як такий, що походить з будь-якого авторитетного

джерела і має конкретне посилання. Так, епіграф відображає відповідний намір самого автора.

«Критик і публіка – це дві особи, які спілкуються між собою. Белінський» (Фрізман, 2017, 4). Такий епіграф в книзі Л. Фрізмана. Він вказує на тематику і проблематику твору, спонукаючи читача до роздумів і тлумачення багатьох його глав, одночасно задаючи напрям для такого самого тлумачення. Епіграф, як «слово», що стоїть перед текстом, повідомляє певний обсяг інформації. Відкриваючи внутрішній зміст, підтекст твору, вказаний епіграф виявляє і уточнює особливості філософських і естетичних поглядів самого дослідника.

У передмові: «Бесіда автора з читачем» Л. Фрізман попереджає, що «Письменник-критик завжди розмірковує про інших письменників за законами, визнаними ним для власної творчості. Тому письменницька критика – це нескінченна суміш прозрінь і помилок, причому «помилки» автора не менш виразні, ніж прозріння» (Фрізман, 2017, 15).

Виставляючи епіграф, автор ніби розмикає межі власного тексту, підключає його зміст, сенс, стилістику до всього висловленого перед ним на мовах різних культур. Відверто підкреслені епіграфом, зв'язки тексту з літературними і культурними явищами як минулого, так і сьогодення, як російсько-українськими, так і всесвітніми, одночасно акцентують увагу на найголовнішому в його тексті, відсилаючи читачів до всієї творчості аналізованих творів, цитованих авторів. Так цілком природно відновлюється зв'язок з класичною традицією світової літератури.

Через епіграф «автор відкриває зовнішню межу тексту для інтертекстуальних зв'язків в літературно-мовних віяннях різних напрямів, епох, тим самим наповнюючи і розкриваючи внутрішній світ власного тексту» (Фатєєва, 1998, 25). Критичну спадщину І. Франка можна порівняти за обсягом з усією його художньою творчістю, яка є винятковою в світовій літературі.

Книга Л. Фрізмана «Іван Франко: Погляд на літературу» складається з восьми глав. Ми їх подаємо відповідно до подальших коментарів і самого тексту.

Глава перша. Становлення.

Глава друга. На що спрямований його погляд.

Глава третя. Погляд на попередників.

Глава четверта. Погляд на Шевченка.

Глава п'ята. Погляд на російську літературу.

Глава шоста. Погляд на сучасників.

Глава сьома. Погляд на західних класиків.

Глава восьма. Погляд на польських поетів.

Нестримна, самовіддана праця Франка, який ішов важкою кам'янистою дорогою, нелюдські страждання і перемога над хворобою дозволяють і нашим сучасникам сказати про нього як про великого письменника і людину: «Орел зі зламаними крилами».

Випуск книги Л. Фрізмана про Франка російською мовою, присвячений «світлої й гіркої пам'яті сина», покликаний був ще раз нагадати, що І. Франко належить не тільки українській, а й світовій літературі. У багатьох з його критичних статей створені художні образи тих, про кого ці статті написані: Лев Толстой, Іван Вишенський, Леся Українка.

З особливою силою письменницька майстерність Франка виявилася при створенні в його статтях – літературних портретах, що містять не тільки огляд їх творчості, а й його психологічну характеристику, як, наприклад, в четвертому розділі «Погляд на Шевченка». Статті Франка «насичені образними зворотами, яскравістю порівнянь, гостротою контрастів», – такого висновку доходить Л. Фрізман (Фрізман, 2017, 17).

Здаються цікавими погляди інших дослідників на книгу Л. Фрізмана про Франка. «Російськомовний харківський єврей» написав про Франка дуже прихильну до нашого письменника книжку, заслуговує на всіляку підтримку і схвалення», – пишуть Євген і Оксана Нахлік в передмові до енциклопедії про І. Франка (Франківська енциклопедія, 2016, 3). «Голос авторитетного літературознавця – етнічного єврея особливо значливий на тлі недавніх нападок в Австрії на Франка за нібито антисемітизм», – продовжують дослідники Євген і Оксана Нахлік (Франківська енциклопедія, 2016, 3).

На наш погляд, російськомовний український єврей Л. Фрізман писав на мові, на якій велика частина населення східної України і її громадян бачить сни. Ми б заперечили Євгену і Оксані Нахлік, що І. Франко «дійсно наш», він – «не тільки наш». Л. Фрізман вважав Франка європейським дослідником, людиною широкого кругозору, яким був і сам Л. Фрізман.

Ми вважаємо, що Л. Фрізман не був лише «харківським» євреєм, або «бердичівським» або «львівським» євреєм. Л. Фрізман протягом всього свого життя відкривав нові міжнародні горизонти, був усвідомлений сучасною йому критикою і читачами, згодом отримав визнання в єврейському і європейському співтоваристві з відомим ім'ям ученого-літературознавця та великодушної, мудрої й чуйної людини (нагадаємо про дбайливе ставлення Л. Фрізмана до архіву А.М. Фінкеля, який було частково надруковано в 1989, про вчителю і колегу, прекрасного педагога і викладача російської літератури І-ї половини ХІХ століття в Харківському державному педагогічному інституті імені Г.С. Сковороди).

Згадка І. Франка про євреїв «ніякого антисемітського змісту не містить», – такого висновку доходить Л. Фрізман (Фрізман, 2017, 567). Перу Л. Фрізмана належить відома книга «Така доля. Єврейська тема в російській літературі» (Фрізман, 2015). Ми поділяємо висновки І.Я. Лосієвського, що «до революції єврейська тема була забороненою за одними міркуваннями, при радянській владі – за іншими. Вона лежала на поверхні й чекала на людину, яка би нею зайнялася. І дочекалася. «Така доля...» сколихнула пристрасті, викликала

шквал відгуків, серед яких вистачало і критичних, які вказували на прогалини у висвітленні «крамольної» теми. Але полемічні зауваження лише підтвердили, з якою зацікавленістю читали цю книгу» (Лосієвський, 2017, 600-601).

Точність і достовірність викладеного фактичного матеріалу в зазначеному творі ні в кого заперечень і спростувань не викликає, і глибина викладеного в ній матеріалу не піддається сумніву. Не з чуток Л. Фрізман глибоко знав історію питання. У дослідженнях Л. Фрізмана «червоною ниткою» – користуючись одним з улюблених висловів Л. Фрізмана – проходила єврейська тема. Осягнення життя, свої дійсно енциклопедичні знання про кожен предмет дослідження Л. Фрізман пропускав крізь призму власної особистості: «Мені було тоді сімнадцять років, я закінчував школу, «минулого життя» у мене, насправді, ще не було, а підстави для зловтіхи з приводу смерті «великого керманича» (мова йде про Сталіна – виділено В.С. Приходько) вже були», – пригадує Л. Фрізман (Фрізман, 2018, 93).

Л. Фрізман згадує: «Моя тітка, двоюрідна сестра батька Серафима Миколаївна Фрізман ... була учасницею Громадянської війни і членом партії з 1918 р. ... В останні роки життя Сталіна вона його ненавиділа лютою ненавистю. ... Але Ленін, ідеї комунізму, Жовтнева революція зберігали для неї повну міру своєї святості. Мій батько Генріх Венеціановіч Фрізман, що народився в 1907 р, подібних ілюзій ніколи не мав ...», як і не мав їх його син, сам Леонід Фрізман (Фрізман, 2018, 155).

Л. Фрізман блискуче вникав в найскладніші наукові тексти і науково-популярні книги. Л. Фрізман – представник інтелігенції, відчував глибокий інтерес до одвічних філософських проблем, що безпосередньо відбивалися в його книгах, статтях і авторських виступах на телебаченні. Його літературно-критична творчість відображає дух часу, характерний для початку ХХІ століття. Як і І. Франко, Л. Фрізман був патріотом своєї країни, переконаним демократом і прихильником свободи. Починаючи з 90-х років ХХ століття, багатогранна особистість Л. Фрізмана доповнилася ще однією – політичного публіциста.

Просвітителю за переконанням, він з особливою наполегливістю нагадував про необхідність збереження національних зв'язків. Політичні есе Л. Фрізмана читали жителі Канади та Ізраїлю, вони викликали полеміку і суперечки, вони завоювали чималий авторитет, найчастіше до них виявлялося неоднозначне ставлення тих, хто жив за кордоном і звідти стежив за трагічними подіями в Україні.

У в цьому простежується певна паралель. Ще в 1906 році у вірші «Патріот» Франко відзначав, що «на кожного підвір'я / посію недовір'я...» (Фрізман, 2017, 40). Через сто років Л. Фрізман уїдливо відгукнеться про буцімто патріотів: «... націоналісти всіх кольорів вдень і вночі клянуться в любові до своєї нації, придушуючи любов до націоналізму не любов'ю, а ненавистю до всіх націй, крім своєї; це – проповідь національної винятковості ...» (Фрізман, 2017, 40).

Л. Фрізман в статтях неодноразово підкреслює, що І. Франко був людиною дійсно енциклопедичного кругозору, пристрасно писав про літератури різних народів. Дослідник, віддаючи належне критичній спрямованості статей І. Франка, звертав увагу на те, що він, перш за все, – письменник, белетрист, а потім вже літературний критик.

«Франко характеризував в своїх статтях багато слов'янських і західних літератур. Але ні про одну, якщо не брати до уваги українську, він не написав так багато, як про російську. Особливість Франка щодо російських письменників визначила не тільки кількість оцінок і відгуків про їхню творчість, тут була відмінність у якості, Франко відчував це гостро і висловлювався пристрасно. Він рішуче і навіть гнівно відкидав настанови своїх супротивників щодо ставлення галицько-української інтелігенції до російської літератури і російського народу, вважав, що відношення має бути таким же, як до всякої іншої літератури або до будь-якого з сусідніх народів», – зазначав Л. Фрізман (Фрізман, 2017, 282) .

Стаття про Л.М. Толстого зайняла особливе місце в літературно-критичній діяльності І. Франка. Нагадаємо, що свого часу Д.С. Мережковський назвав Льва Толстого «художником плоті», в порівнянні з Достоевським – «художником духу». До «художників духу», звичайно, можна віднести й самого І. Франка, з його поглядами на тогочасну йому дійсність і «людську душу». «... Я сам шукав свою дорогу, пробував різні тони й різні манери, піклуючись про одне, щоб **зміст твору був частиною моєї душі**» (виділено Л. Фрізманом) (Фрізман, 2017, 125).

Душа, почуття, духовне життя, іскра таланту, не зовсім бездоганне висловлення дійсного почуття – це частина того, що наболіло в душі кожного, але кристалізувалося в ясну і органічну цілісність у творчості І. Тургенєва, Ф. Достоевського, Л. Толстого та інших, а також в літературно-публіцистичній критиці Франка. Світла «душа» їх у відчутті болю і радості свого часу, в хвилюванні їхніх сердець, а тому мова їхня ясна і чиста. У цьому криється секрет впливу цих письменників на формування душі й ідеалів цілих народів.

Знайомство І. Франка з Л. Толстим почалося з автобіографічної трилогії Л. Толстого, з внутрішнім світом Миколки з «Дитинства», «Отроцтва» і «Юності». Читач доходить висновку, що вибір і труднощі життєвого шляху героїв І. Франка, як і в трилогії Л. Толстого, об'єднують погляди письменників, які стверджували, що свіже світосприйняття будь-якої людини спотворюється, як тільки вона починає приймати правила і моральні закони сучасного їй суспільства.

І. Франко допомагає нам зрозуміти, що найдорожче і найцінніше у письменника – не ті чи інші особливості його творів, а якості його особистості: його гуманізм і громадянськість, його здатність перейнятися лихами і потребами свого народу, не зупинитися перед звинуваченнями в «злочині», за яке в Росії загрожувала громадянська смерть.

Особливо це проявляється в статтях І. Франка про Л.М. Толстого – «Лев Толстой» – про голод в Росії, коли неврожай 1891-1892 рр. викинув на вулицю натовпи голодних і жебраків Чорнозем'я і Середнього Поволжя (газета «Кур'єр Львівський», 1892, №№ 71-79). Толстой виявив людські якості в захисті селян, простого люду, зайняв позицію громадянськості й шляхетності. Заходи, що вживалися урядом, були недостатніми, що і стало причиною виникнення конфлікту між населенням і владою, розвінчання лицемірства дій уряду.

Із самого початку своєї творчості Л. Толстой оголює хибні, зіпсовані основи тогочасного устрою життя, оскільки вони суперечать природі й людському еству. Л. Толстой звинувачує, і в той же час стверджує, що рухливе життя проб'ється крізь мертвечину громадського порядку в зображенні правдивого життя, тому і вважає, що художня творчість взагалі не відповідає завданням часу.

Вплив І.Франка та Л.Толстого на сучасну їм літературу, і на літературу ХХ століття – російську і світову – воістину невичерпний. Як писав Л.М. Леонов, все в нашому духовному житті містить слід Л.М. Толстого і його творчої спадщини (Етова, 2006, 61).

Якщо твори літератур європейських нам подобалися, хвилювали наш естетичний смак і нашу фантазію, то російські твори мучили нас, пробуджували нашу совість, пробуджували в нас людину, пробуджували любов до бідних і скривджених, – писав І. Франко (Фрізман 2017, 282), і продовжуючи: «літератури таких народів, як французи, німці і англійці наполегливо засвоюють твори російських письменників і знаходять в них речі, літературні методи та ідеї, нові для себе і здатні дати новий поштовх їх власної літературної продукції» (Возняк, 1953, 37).

У світогляді І. Франка явно проступали риси, які ріднили його художній світ із західноєвропейськими письменниками в світлі нових суспільних настроїв, які вносили в творчість особливого відтінку драматизму.

Незгладимий слід І. Франка – в ході суспільного розвитку – в тому процесі, який розкрив не хто інший, як Тургенєв. «Величезне культурно-історичне значення Тургенєва, на наш погляд, саме в тому і полягає, що він в цілому ряді художніх нарисів дав нам історію перелому в житті російської інтелігенції: від крайньої відірваності від народу до служіння цьому ж народові, і до праці над його піднесенням» (Фрізман, 2017, 316).

І. Франко зізнавався, що йому завжди було близьким життя його селянських братів і свояків, що і він – «селянський син», і тому стверджував, що «реальна література має бути дзеркалом (виділено В.С. Приходько), в якому б відсвічувало правдиве життя. Кожна література має бути національною за своїм змістом (згадаємо указ 1876 року про заборону української мови), відобразити національний дух і характер. Кожна літературна мова має бути заснована на основі народної мови». (Фрізман, 2017, 79). У І. Франка література – дзеркало,

як і творчість Льва Толстого – за визначенням відомого класика – дзеркало творчості й прогресу.

Розвиток української літератури, як і будь-якої іншої, був проявом українського життя, народної творчості, народних традицій. «Селянський син» Франко не міг оминати увагою те, що в романі «Рудін» «рудінство являє собою цілу перехідну смугу в суспільному житті Росії, а Тургенєв – найвірогідніший історик цієї епохи ... рудінство підводиться на ґрунті кріпацтва. ... Справжній кріпак – Т. Шевченко...» (Фрізман, 2017, 322).

І. Франко в «Посвяті» (1914) до дня сторіччя Т.Г. Шевченка, написаному німецькою мовою у Львові, потім багаторазово передрукованому варіанті на різних мовах, в якій більшість його абзаців відкривають анафори: був сином мужика ... був кріпаком ... був самоуком ... доля переслідувала його в житті ... доля не пошкодувала для нього страждань. У кожному реченні – кричуца, вогненна антитеза: став володарем в царстві духа ... став велетнем у царстві культури ... вказав нові шляхи професорам і книжним ученим і ін. Селянські сини з народних глибин, Шевченко і Франко, «кам'янистими» шляхами досягли вершин, доступних лише геніальним особистостям.

Для своїх сучасників Тургенєв, Толстой, Шевченко, Франко та ін. були більше, ніж художники, – вони були шукачами правди життя, наставниками, пророками. М.Е. Салтиков-Щедрін, звертаючись до сучасників, писав про особисту відповідальність кожного за моральний стан суспільства, про право «боротися і гинути» (Етова, 2006, 44). Мудрий і суворий сатирик зумів розгледіти жахливі можливості божевільної і нічим не стримуваної влади.

І. Франко надзвичайно високо цінував книгу «Історія одного міста» М.Е. Салтикова-Щедріна, сатира якої має універсальний характер. Свою замітку про неї Франко назвав «З якого кореня Дуреньки». «Трагічна істина російського життя» полягає в тому, що в ній одночасно діють дві «нерозумні сили історії»: деспотична влада і темний народ, який терпляче виносить свою долю» (Етова, 2006, 42).

На жаль, сила сатиричного узагальнення будь-якої деспотичної влади, незалежно від того, коли вона існувала, – в ХІХ столітті або під час сталінського терору в СРСР, або покірних системі життя, або існування «дуреньків», – вражають нас трагічним попередженням від забуття уроків минулого.

Є підстави вважати, що в основі літературно-критичної і публіцистичної творчості вищеназваних письменників проглядається єдина, глибинна установка: вони були невпинними і послідовними просвітителями, що витягають суть суспільного явища, здійснюють сатиричне викриття будь-якої деспотичної влади.

Л. Толстой наразі сказав про Ф. Достоєвського, що він «був сам боротьба». Із повним правом ці слова можна віднести і до самого Л. Толстого. Можна стверджувати, що І. Франко теж «був сам боротьба», як Толстой і Достоєвський.

Боротьба ріднила і об'єднувала їх у творчості, людей настільки різного світогляду, так само як і в літературній критиці, опозиційної за своєю ідеологічного спрямованістю до всіх форм насильства.

Як ніхто, І. Франко розумів і цінував силу художніх образів, тих героїв, які йшли довгим, важким, кам'янистим шляхом, таким, який прокладали Каменярі. Героєм його творів є «правда», і на рубежі ХІХ-ХХ століть такі герої залишалися вірними проголошеному ними принципу: моральної відповідальності людини, необхідності протидіяти впливу середовища, яке занепадає. ХХ століття визнало точність їх літературно-критичних прогнозів і художнього діагнозу.

ВИСНОВКИ

Науковій багатогранній діяльності Л. Фрізмана властива щирість і природність, правдивість в природному висловленні почуттів, глибокий філософський зміст. У своїй книзі про І. Франка Л. Фрізман досліджував літературно-естетичні позиції Івана Франка, їх генезис, еволюцію і вплив на літературний процес сучасності. Особливе почуття часу, характерне для ХХ – початку ХХІ століття і події, що відбуваються в незалежній Україні, періоди внутрішньої кризи, спотворення загальнолюдських ідеалів, багатоликість рабської психології сучасного цим двом постатям світу, посилення в суспільстві настрою розчарування і песимізму, пошуки «нового стилю» і навіть нового світогляду, – близькі характерним рисам особистості І.Франка і досліднику його творчості Л.Фрізману. Насправді, їх об'єднує переломний час. Перспективи дослідження полягають у здійсненні цілісного дослідження літературно-критичної і публіцистичної діяльності Л. Фрізмана – вченого зі світовим ім'ям.

Вдячність

Висловлюю щиру подяку за переклад статті англійською мовою кандидату філологічних наук, доценту Тетяні Володимирівні Ведерніковій, колишній аспірантці Л. Фрізмана.

Фінансування: стверджую, що це дослідження не мало ніякого фінансування.

Конкурентні інтереси: автор підтверджує, що немає конфлікту інтересів щодо публікації цього дослідження.

Література

Бондарь К. (2018). *Уроки Фризмана. «Историк общественной мысли»*. Режим доступа: <http://sites.utoronto.ca/tsq/65/BondarFrizman65.pdf>

Возняк М. (1953). *Иван Франко – популяризатор передовой російської літератури*. Київ: АН УРСР, 58 с.

Литературный энциклопедический словарь (1987). Под ред. В.М. Кожевникова, П.А.Николаева. Режим доступа: <http://niv.ru/doc/encyclopedia/literature/fc/slovar-221-2.htm#zag-7085>

- Лосиевский И.Я. (2017). Об авторе этой книги. В кн.: Фризман Леонид. *Иван Франко: Взгляд на литературу*. К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 608 с.
- Памук О. (2007). *Джевдет-бей и сыновья*: [роман] Орхан Памук: [пер. с тур. М.Шарова]. СПб: Амфора. ТИД Амфора. 736 с.
- Рыльский М.Т. (1956). Франко-поет. *Слово про Великого Каменяра*. Т.2., К: Держлітвидав.
- Фатеева Н.А. (1998). Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи. *Известия. РАН. Серия «Литература и язык»* Т.57 (5), 25-38.
- Франківська енциклопедія: у 7 т. (2016). Т. 1. А–Ж. Серія: Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники, Львів : Світ, 678 с.
- Фризман Л. (2017). *Иван Франко: Взгляд на литературу*. К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 608 с.
- Фризман Л.Г. (2015). *Такая судьба. Еврейская тема в русской литературе*. Харьков: Фолио, 512 с.
- Фризман Л.Г. (2018) «Неоконченное значит недосказанное». *Книга о Науме Коржавине*: монография. К.: Издат. дом Дмитрия Бурого, 244 с.
- Этова О.В. (2006). *Русская литература 2-ой половины XIX-XX вв.* М.: СГУ, 165 с.
- Dudek G. (1979). Frisman L.G. Žizn' liričeskogo žanra. *Literaturen der Völker der UdSSR*, 1, 77-78.
- Ferenczi C. (1992). L.G. Frisman. Dekabristy I russkaja literatura. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1, 125-127.
- Goes G. (1980). Literaturno-kritičeskie raboty dekabristov. *Literaturen der Völker der UdSSR*, 3, 443-444.
- Kjetsaa G. (1974). Frizman L.G. Žizn' liričeskogo žanra. *Kritikon litterarum*, 3, 168-170.
- Mináriková M. (1982). Severnyje cvety na 1832 god. Vydanie pripravil L.G.Frizman. *Slovenska literatura*. Bratislava, R. XXIX, 1, 81-83.
- Smidt H. (1979). Frisman L.G. Poesia dekabristov. *Literaturen der Völker der UdSSR*, 1, 73-75.
- Szymczyk G. (1977). Žizn' liričeskogo žanra. *Zagadnienia rodzajów literackich*, XX (1), 97-102.

Цитуйте статтю так: Prykhodko, V. (2020). Leonid Frizman about Ivan Franko and his Literary-Aesthetic Positions. *Astraea*, 1(1), 113–128. doi: 10.34142/astreaea.2020.1.1.07

